

КОМПЛЕКСНЕ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ У СИСТЕМІ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО НАВЧАННЯ

Галина МЄЩАНОВА

Copyright © 2000

Суспільна проблема: ґрунтовне соціально-психологічне вивчення особистості в ході запровадження нових експериментальних систем і технологій навчання.

Мета статті – запропонувати інноваційну експериментальну систему комплексного вивчення особистості учня за умов впровадження модульно-розвивального навчання.

Авторська ідея: тільки на основі комплексного вивчення внутрішнього світу особистості учня й, зокрема, дослідження його характерологічних рис щодо соціального змісту міжособистісних взаємостосунків, учитель-дослідник може високопрофесійно та ефективно реалізувати неперервну проблемно-діалогічну паритетну взаємодію у системі модульно-розвивального навчання.

Сутнісний зміст: висвітлюються принципи та умови експериментального вивчення особистості учня як підґрунтя реалізації психолого-педагогічного змісту навчання та створення умов для розвитку його природних нахилів, здібностей та інтересів, підготовки соціально компетентного випускника; подається система діагностики соціального розвитку школярів; розглядаються

етапи психодіагностики та аналізу вивчення особистості дослідницькими методиками; подається приклад діагностики та аналізу результатів вивчення рис характеру учнів різних вікових категорій, з допомогою яких будується поведінковий паттерн (методика Т.Лірі).

Ключові слова: соціально-психологічне дослідження, фундаментальний експеримент; розумність, соціальність, креативність, особистість, адаптованість, дезадаптованість; риси характеру, міжособистісна взаємодія.

І. ПСИХОДІАГНОСТИЧНА СИСТЕМА КОМПЛЕКСНОГО ВИВЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ

Бажання подолати негативні вади традиційної школи, впровадити, інтенсивні розвивальні підходи, зорієнтовані на особистість, яка здатна повністю реалізувати свій позитивний потенціал, спричинило те, що у 1995 році колектив ЗОШ №44 м.Запоріжжя включився у дослідно-експериментальну роботу за програмою «Школа Здібностей» під керівництвом кафедри експериментальних систем освіти ДАККО, яку тоді очолював

доктор психологічних наук, професор А.Фурман.

Концепція школи ґрунтується на засадах гуманістичної філософії і психології ХХ століття й утверджує безмежні можливості інтелектуального та духовного розвитку людини. Тому основним призначенням наукового проекту «Школа Здібностей» є запропонувати таку версію модульно-розвивальної освітньої системи, яка б адекватно виявляла і повно розвивала багатосферні нахили, здібності та інтереси учнів і давала змогу готувати соціально компетентного випускника школи, спроможного реалізувати власний позитивний потенціал у суспільній та індивідуальній життєдіяльності [10].

Модульно-розвивальна система навчання перебуває на етапі інтенсивного експериментального становлення, комплексно вдосконалюючи класно-урочну систему. У межах цієї системи розроблені теоретичні засади, соціально-культурне обґрунтування та взірці практичного втілення в новаторській діяльності багатьох педагогічних колективів. Її впровадження здійснюється в контексті вимог фундаментального соціально-психологічного експерименту [8].

Комплексне соціально-психологічне дослідження, започатковане нами у ЗОШ №44 м.Запоріжжя, спрямоване на формування цілісного уявлення про внутрішній світ учасників освітнього процесу, особливостей їхньої психологічної організації і тенденцій поступального розвитку, а відтак ефективного здійснення диференційованого та індивідуального підходу за умов експериментального навчання, створення насиченого культурного

простору для розвитку особистості. Нами прийнята концепція, згідно з якою внутрішній світ особистості можна розмежовувати за аспектами взаємовпливу трьох сфер здібностей (спільно з А.Фурманом):

- розумності (пізнавальний потенціал),
- соціальності (регулятивно-нормативний потенціал),
- креативності (творчий, евристичний потенціал).

Дослідження розумових здібностей учнів подано у спецвипуску журналу «Рідна школа» (№ 8 за 1996 рік: «Школа Здібностей»), де обґрунтовано дві батареї дослідницьких тестів інтелекту, здійснено аналіз їх результатів і розкрита процедура та практика діагностичного дослідження розумових здібностей [9].

Незважаючи на складність піднятої проблеми, значний інтерес викликає дослідження закономірностей розвитку соціальної сфери учня як важливого суб'єктивного підґрунтя формування соціально компетентної особистості. Період навчання у школі співпадає з періодом становлення й оформлення норм соціальної взаємодії індивіда. У такому ракурсі цей період (6-12-19 років) особистості вивчає більшість теоретиків психології розвитку (Е.Еріксон [13], Л.Кольберг [2]). Крім того, слід ураховувати, що поряд із сім'єю та неформальним оточенням, має місце значний вплив школи як соціального інституту на особистість.

Задля відстеження якісних особливостей становлення соціальності учнів, яка розуміється нами як «система спроможностей індивіда оволодівати соціально визнаними взірцями

Таблиця 1
Комплекс дослідницьких методик вивчення особистості учня

Назва та автор методики	Спрямованість методики	Кількість запитань	Віковий діапазон
1. Опитувальник А. Фурмана [11]	Експрес-діагностика особистісної адаптованості учня у системах: учень-школа, учень-сім'я, учень-навколишнє середовище (оточення), учень-особистісне "Я" (внутрішнє самосприйняття); за рівнями функціонування трьох видів адаптаційних процесів-показників особистості: - адаптованість (дуже висока, висока, середня, низька); - неадаптованість (очевидна, неочевидна); - дезадаптованість (ситуативна, стійка, критична)	15	1-11 класи
2. Соціально-психологічний клімат класу [4]	Виявлення стійкості психологічного клімату колективу, його емоційного, когнітивного та поведінкового компонентів	8	2-11 класи
3. Соціометрія [4]	Сукупність міжособистісних взаємостосунків, соціально-психологічна структура групи, вивчення неформального структурного аспекту групи та психологічної атмосфери на рівні "симпатії" (позитивні вибори)	9	2-11 класи
4. "Неіснуюча тварина" [6, 12]	Виявлення проблем особистісного розвитку учня: ступінь самостійності, адекватність самооцінки, рівень домагань, наявність негативізму, а також рівень креативності (проективне випробування)	малюнок	1-11 класи
5. Опитувальник Т. Лірі [3]	Вивчення структури особистості учнів, визначення наявності домінуючих рис характеру щодо міжособистісної взаємодії: владність, упевненість, наполегливість, незалежність, залежність, невпевненість, товариськість, чуйність.	128	7-11 класи
6. Опитувальник К. Леонгарда-Н. Шмішека [5]	Визначення домінуючого типу (типів) акцентуацій підлітків: демонстративність, педантичність, застрявання, збудливість, гіпертимність, дистимічність, циклотимічність, екзальтованість, тривожність, емотивність.	88	8-11 класи
7. Опитувальник Г. Айзенка [4]	Експрес-діагностика характерологічних особливостей, які класифіковані залежно від співвідношення результатів за шкалами нейротизму-стабільності та екстраверсії-інтраверсії; обґрунтування 32 типів характерологічного вияву.	60	8-11 класи
8. Опитувальник самоактуалізації Е. Шострома (адаптація А. Фурмана)	Діагностика рівня самоактуалізації особистості за 14 чинниками: часова компетентність, внутрішня підтримка, ціннісні орієнтації, гнучкість поведінки, сензитивність, спонтанність, самоповага, самоприйняття, погляд на природу людини, синергійність, прийняття агресії, контактність, креативність, пізнавальні потреби.	126	8-11 класи

поведінки і діяльності (уміннями, нормами, цінностями) та універсальна здатність ефективно використовувати їх»[10], у ході фундаментального експерименту запропонований комплекс дослідницьких методик, що дає змогу всебічно вивчати структуру, спрямування і психорегуляційний потенціал особистості (табл. 1).

Пропоновані дослідницькі методики дають змогу виявляти особистісні риси учня у межах його характерологічних особливостей, спрямованості, міжособових взаємостосунків, зокрема, за опитувальниками Г. Айзенка, К. Леонгарда-Н. Шмішека, Е. Шострома, Т. Лірі, А. Фурмана, а також соціометрії, соціально-психологічного клімату класу і проективної методики "Неіснуюча тварина".

Порівняно з дослідженням розумових здібностей діагностика соціальної перцепції та міжособистісних стосунків є більш складним завданням у процедурному та якісному відношенні. Це спричинено тим, що при дослідженні інтелекту у розпорядженні науковця є надійні вікові норми оцінювання результатів, що створені на базі стандартизованих тестів. Під час дослідження світоглядних позицій та соціальної зрілості особистості здебільшого не вистачає критеріїв саме такого, об'єктивного, рівня. Взагалі сучасна вітчизняна психодіагностика не має стандартизованих нормативних показників психосоціального розвитку людини. Тому виникають ускладнення щодо інтерпретації результатів та необхідності використання широкого спектру діагностичних методик, які потрібно адаптувати до умов діяльності національної школи.

Діагностика, аналіз та інтерпретація результатів дослідження соціальної сфери особистості містить принаймні п'ять етапів.

I етап. Підготовча робота.

II етап. Діагностична робота.

1. Групова діагностика учнів кожного класу, або частини класу.

2. Обробка одержаних відповідей за ключем до конкретної методики дослідження.

III етап. Індивідуальна робота.

1. Аналіз результатів кожного учня окремо.

2. Співвідношення одержаних даних з результатами, які отримані за іншими діагностичними дослідженнями (див. табл. 1).

3. Консультаційна та корекційна (якщо виникає потреба) робота.

IV етап. Узагальнення результатів окремої вікової групи.

1. Узагальнення та аналіз результатів кожного класу окремо.

2. Співвідношення результатів діагностичного дослідження окремої паралелі класів та виявлення психосоціальних особливостей розвитку школярів.

3. Виявлення загальних тенденцій, формулювання висновків.

V етап. Визначення вікових особливостей школярів та психологічний аналіз загальних тенденцій культурного розвитку учнів різних паспортних груп.

Поряд із важливим значенням процедури узагальнення результатів відмітимо доцільність індивідуальної роботи із кожним учнем. Це зумовлено тим фактом, що першочерговим завданням шкільної освіти є створення такого культурно-психологічного простору, який би сприяв позитивному

розвитку учня та подоланню ним вікової кризи через самоусвідомлення власного соціального «Я».

Отже, робота психологічної служби експериментальної школи спрямована на проектування конструктивних умов виникнення та формування соціальних норм та цінностей щодо становлення особистості. Тому моніторинг розвитку самоідентичності та самоінтегрованості юної особи протягом шкільного життя за допомогою набору дослідницьких методик (див. табл. 1) дає змогу вивчати структурну організацію її внутрішнього світу, мотиваційний і психорегуляційний потенціал та є важливою складовою експериментального творення соціально-культурного простору навчального закладу, створення умов щодо її всебічного розвитку окремо і всього шкільного колективу загалом.

Наочним прикладом системної діагностики та аналізу результатів дослідження є робота з опитувальником Т.Лірі, що пропонується далі.

II. ВИВЧЕННЯ СТУПЕНЯ ВІЯВУ РИС ХАРАКТЕРУ У МІЖОСОБИСТІСНИХ ВЗАЄМИНАХ НА ПРИКЛАДІ ТЕХНОЛОГІЇ ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДИКИ Т.ЛІРІ.

Одним з необхідних аспектів вивчення особистості учня, на наш погляд, є дослідження рис характеру за опитувальником Т.Лірі, які переважають у міжособистісних взаємостосунках. Ця методика, обстоюючи єдність біологічних та соціальних чинників у розвитку людини, пропонує типологію особистісних властивостей, а також визначає спрямованість її соціальної активності. Водночас відомо, що

характерологічні та особистісні риси індивіда обумовлюють стилі мислення, його міжособистісну поведінку, а також є основою актуальних бажань і вмотивованої діяльності. За висновками Т. Лірі, особистість проявляє себе у поведінці, яка актуалізується у процесі її соціальної взаємодії з оточенням.

Опитувальник Т.Лірі – зручний психодіагностичний інструмент, оскільки є нескладним та негроміздким методом при вивченні індивідуально-типологічного портрету особистості, за якого основа наукового пізнання зводиться до поведінкового паттерну (з англ. - модель, взірець, шаблон; виконувати за прикладом, копіювати)[7]. Структурно він являє собою набір із 128 лаконічних характерологічних тверджень, які пропонуються учням (додаток 1). Процедура методики полягає в тому, що кожному необхідно оцінити своє актуальне «Я», тобто образ власного «Я» під час обстеження. Відтак особистості пропонується подивитися на своє «Я», немов сторонньому спостерігачеві та визначити, чи відповідає пропонована характеристика уявленню про себе (відповідь «ТАК») чи не відповідає (відповідь «НІ») [3]. Якщо «ТАК», то учень у бланку відповідей (додаток 2) закреслює порядковий номер відповідної характеристики.

Твердження опитувальника визначають такі властивості (рис) характеру: владність, незалежність, прямолінійність, скептичність, покірність, залежність, співробітництво, великодушність.

Ці риси характеру, зі свого боку, утворюють чотири протилежні пари-

орієнтацій:

1. Владність - покірність.
2. Незалежність - залежність.
3. Прямолінійність - співробітництво (консерватизм - радикалізм).
4. Скептичність - великодушність (егоцентризм - альтруїзм).

Ступінь вияву кожної із зазначених рис характеру особистості оцінюється за 16-бальною шкалою. При підсумовуванні результатів підраховується кількість визначень "ТАК", що стосується кожної риси та будується профіль особистості (кількісний

аналіз). Сума балів характеризує міру наявності кожної риси характеру у процесі міжособистісних взаємин за критерієм "адаптованість-дезадаптованість", а саме:

1. Адаптована ступінь вияву (від 0 до 6 балів).
2. Нестабільна ступінь вияву (в межах 7-11 балів).
3. Деадаптована ступінь вияву (від 12 до 16 балів) [1].

Співвідношення між кількісними показниками щодо кожної риси (переважання одних над іншими),

Таблиця 2
Характеристика рис характеру залежно від їх ступеню вияву

Риси Характеру	Загальна характеристика	Вияв рис характеру за критерієм адаптованості		
		адаптований	нестабільний	дезадаптований
I. Владність	Активні риси, характеризують особистість, як сильну, соціально активну, з тенденцією до неконформних, конфліктних прояв	1.1. Домінування	1.2. Владолюбність	1.3. Владність
II. Незалежність		2.1. Впевненість у собі	2.2. Самовпевненість	2.3. Самозакоханість
III. Прямолінійність		3.1. Вимогливість	3.2. Непримиримість	3.3. Жорстокість
IV. Скептичність		4.1. Критичність	4.2. Впертість	4.3. Негативизм
V. Покірність	Пасивні риси, характеризують особистість, як реактивну, піддатливу (ведену), з переважанням конформних спрямувань	5.1. Поступливість	5.2. Сумирність	5.3. Підкорюваність
VI. Залежність		6.1. Довірливість	6.2. Служняність	6.3. Залежність
VII. Співробітництво		7.1. Добросердечність	7.2. Несамостійність	7.3. Крайній конформізм
VIII. Великодушність		8.1. Чуйність	8.2. Безкорисливість	8.3. Жертовність

відповідна характеристика (табл. 2) та визначення домінування у паракорієнтаціях надає можливість проведення якісного аналізу.

Якщо кількісні показники розподіляються рівномірно і не перебільшують межу 7-8 балів, то можна говорити про гармонійну взаємодію особистості з оточенням. Про нестабільність вияву рис характеру у взаємодії свідчить розподіл більшості кількісних показників у діапазоні 7-11 балів. Наявність показників 14 балів і більше – це факт утрудненої соціальної адаптації. Водночас значна кількість показників, що не перебільшує 4 балів, дає підстави констатувати низьку достовірність дослідження, замкненість особистості, відсутність устремління до взаємодії.

Переважаюча однієї властивості над іншими характеризує один із домінуючих типів міжособистісних відносин: владний – лідируючий, незалежний – домінуючий, прямолінійний – агресивний, недовірливий – скептичний, покірний – сором'язливий, залежний – слухняний, співробітницький – конвенціональний, відповідальний – великодушний.

Кожному із зазначених типів характерні певні риси характеру особистості (табл. 3) [7], які знаходять вияв у тому чи тому її поведінковому спектрі.

III. АНАЛІЗ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ОБСТЕЖЕННЯ.

Вивчення ступеня вияву рис характеру у міжособистісних взаєминах за методикою Т.Лірі проводиться психологічною службою школи щорічно та охоплює учнів 7-11 класів.

Дослідження організується за такими етапами: перший – підготовча робота, другий – проведення діагностичного обстеження, третій – індивідуальна робота з учнями, четвертий – узагальнення результатів окремої вікової групи школярів, п'ятий – визначення вікових особливостей та аналіз загальної тенденції вияву рис характеру у міжособистісних взаєминах школярів (7-11 класи).

Робота з індивідуальними результатами учнів (III етап) потребує ґрунтовної психологічної роботи, яка містить сім кроків:

1. Підраховуються кількісні показники кожної риси характеру окремо (за ключем) та будується індивідуальний профіль особистості учня (табл. 4, рис.1а-1д).

2. Обчислюється співвідношення кількісних показників щодо парорієнтацій рис характеру: I-V, II-VI, III-VII, IV-VIII (табл. 5). Одержані коефіцієнти інтерпретуються відповідно до їхнього значення та порівняно з одиницею. Коефіцієнт співвідношення парорієнтацій обчислюється за формулою:

$K_{I-V} = \text{Сума балів I} / \text{Сума балів V}$, де Сума балів I - це кількість балів, які характеризують рису характеру *владність*(I), сума балів V - *покірність*(V). Для інших парорієнтацій обчислення виконуються аналогічно.

3. Обчислюється коефіцієнт реактивності рис характеру:

$K_R = \text{Сума балів активних рис} / \text{Сума балів реактивних рис}$ (див. табл. 2).

4. Визначається ступінь вияву рис характеру за критеріями “адаптованість-деадаптованість”. Обчислюється коефіцієнт адаптивного вияву

Таблиця 3
Психологічна характеристика типів міжособистісних взаємовідносин

Тип міжособистісних взаємин	Октант	Психологічні властивості, які характеризують тип відносин
1. Владний-лідуючий	I	Оптимістичність, швидкість реакції, висока активність, мотивація досягнень, тенденції до домінування, значний рівень домагань, орієнтованість на власну думку, екстравертованість, прагнення керувати та підкоряти власній волі інших.
2. Незалежний-домінуючий	II	Домінування над іншими поєднується із самозакоханістю та самозадоволенням; егоцентричність, підвищений рівень домагань, стиль мислення нешаблонний, творчий; думки оточуючих сприймаються критично, власні думки пропонуються як догма, а звідси низька конформність; водночас висока пошукова активність співвідноситься із розсудливістю.
3. Прямолінійний-агресивний	III	Наполегливість у досягненні цілей та завдань; практицизм при недостатньому підґрунті власного досвіду в стані емоційного захоплення; надвисоке відчуття до справедливості, яке співвідноситься з впевненістю у власній правоті; підвищена образливість, імпульсивна ворожість при виникненні протидії та критики на власну адресу, прямолінійність у висловлюваннях.
4. Недовірливий-скептичний	IV	Відособленість, потайність; критичність до кожної думки, крім власної; незадоволення власною позицією у мікрогрупі; надчутливість до критичних зауважень; неконформність поведінки; значна конфліктність, випереджальна ворожість у висловлюваннях та поведінці; системне мислення, практичність.
5. Покірний-сором'язливий	V	Інтровертованість, пасивність, висока вимогливість у питаннях моралі, підлеглість, невпевненість, підвищена схильність до рефлексії; мотивація запобігання неуспіху; низька мотивація досягнень; знижена самооцінка; тривожність; закомплексованість; акуратність, відповідальність, ретельність у роботі, запобігання широким соціальним контактам; засередженість на власних недоліках та проблемах.

Таблиця 4
Результати дослідження особистості окремих восьмикласників за методикою Т. Лірі (фрагмент)

Риси характеру	Кількість балів				
	Учень А.К.	Учень Б.Т.	Учень В.Г.	Учень Г.Р.	Учень Д.П.
I. Владність	12	14	7	8	13
II. Незалежність	4	11	4	7	8
III. Прямолінійність	5	12	3	5	6
IV. Скептичність	5	8	3	5	9
V. Покірність	8	5	2	4	9
VI. Залежність	8	4	4	4	11
VII. Співробітництво	14	5	8	6	9
VIII. Великодушність	12	8	4	5	7

рис характеру:

$KA = \frac{\text{Кількість показників, які не перебільшують 6 балів}}{8}$

5. Узагальнюються та інтерпретуються усі отримані результати.

6. Співвідносяться та уточнюються отримані характеристики із результатами інших досліджень, щонайперше із рівнем адаптованості до життя, самопочуттям у колективі.

7. Складається (за потреби) план корекційної роботи.

Розглянемо кілька прикладів підходу до інтерпретації результатів дослідження особистості восьмикласників (див. табл. 4, 5 та рис. 1)

за методикою Т. Лірі (фрагменти).

Учень А.К. Очевидним є переважання реактивних рис над активними ($KP=0,6$) у ситуації нестабільного вияву ($KA=0,4$). Отже, для особистості характерні конформність, доступність у налагодженні контактів, співчутливість, гнучкість перед обставинами ($KPO_{III-VII}=0,4$, $KPO_{IV-VIII}=0,4$); прагнення до лідерства ($KPO_{I-V}=1,5$) знаходиться у конфлікті з невпевненістю та несамостійністю ($KPO_{II-VI}=0,5$).

Учень Б.Т. Для нього типовим є значне переважання активних рис над

Таблиця 5
Додаткові обчислення результатів дослідження особистості
восьмикласників за методикою Т. Лірі (фрагмент)

Обчислені коефіцієнти	Значення коефіцієнту				
	Учень А.К.	Учень Б.Т.	Учень В.Г.	Учень Г.Р.	Учень Д.П.
<u>Коефіцієнт співвідношення пар-орієнтацій рис характеру</u>					
I. Владність – V. Покірність	1,5	2,8	3,5	2,0	1,4
II. Незалежність – VI. Залежність	0,5	2,7	1,0	1,75	0,7
III. Прямолінійність – VII. Співробітництво	0,4	2,4	0,4	0,8	0,7
IV. Скептичність – VIII. Великодушність	0,4	1,0	0,75	1,0	1,0
<u>Коефіцієнт реактивності рис характеру</u>	0,6	2,05	1,11	1,3	1,0
<u>Коефіцієнт адаптованого вияву рис характеру</u>	0,4	0,4	0,75	0,75	0,1

реактивними (КР=2,05) причому за нестабільного їх вияву (КА=0,4). Учень характеризується як авторитарна, високоактивна і самовпевнена особистість з високою адаптацією до обставин, звідси прагнення до лідерства, експансія влади заради самої влади, наполеглива потреба перебувати у центрі уваги (КПО_{I-V, II-VI, III-VII} значно більше

одиниці, КПО_{IV-VIII}=1).

Учень В.Г. У нього більше розвинені активні риси характеру (КР=1,11) та адаптивний їх вияв (КА=0,75), що обумовлює близький до гармонійного профіль особистості. Іншими словами, це особистість із значними лідерськими здібностями, відповідальна, урівноважена (КПО_{I-V}=3,5, КПО_{II-VI}=1), лояльна та

співчутлива до отучуючих (КПО_{III-VII} = 0,4, КПО_{IV-VIII} = 0,75).

Учень Г.Р. Демонструє яскравий приклад гармонійного вияву рис характеру щодо міжособистісних взаємин; хоч і має місце незначне переважання активних рис характеру (КА=1,3) з адаптивним виявом (КА=0,75); водночас очевидними є здібності до лідерства, відповідальність, хороша адаптованість до проблемних ситуацій, гнучкість поведінки.

Учень Д.П. Виявляє нестабільність характерологічних властивостей під час міжособової взаємодії, урівноваженість активних та реактивних якостей (КР=1); наявним є конфлікт між прагненням до лідерства та несаможестійністю (КПО_{I-V} = 1,4, КПО_{II-VI} = 0,7), а також лояльність, зосередженість на самому собі (КПО_{III-VII} = 0,7, КПО_{IV-VIII} = 1,3).

Узагальнення одержаних даних (етапи IV) дає змогу відстежити тенденції і закономірності вияву рис характеру у взаємодії учнів кожної вікової групи. Для прикладу розглянемо результати дослідження за критерієм “адаптованість-дезадаптованість” паралелі восьми класів (табл. 6, рис.2):

1. У більшості кількості восьми-класників має місце адаптивний вияв таких рис характеру як *прямолинійність, скептичність, покірність, залежність* та нестабільно-дезадаптивний – *владність, незалежність, співробітництво, великодушність*; наявність такої дисгармонії у парах-орієнтаціях свідчить про активний внутрішній пошук та суперечливе становлення особистостей, котрі взаємодіють в освітньому процесі.

2. Має місце низький рівень адаптивного вияву такої риси як *владність* (див. рис.2, поле А), а отже, учні цього віку перебільшують роль командно-наказового стилю у взаєминах.

3. Низький рівень адаптивного вияву таких рис характеру як *співробітництво* та *великодушність* (див. рис.2, поле Б) свідчить про типове для юнацтва прагнення до конформізму та піддатливості зовнішньому впливу авторитетного оточення.

Загальні закономірності демонструють типові для даної вікової групи особливості вияву рис характеру у соціальній взаємодії. Відомо, що кожна соціальна група має свої відмінності та відхилення від загальної тенденції. Розглядаючи кожний клас окремо, зазначимо особливості характерологічних властивостей учнів кожного класу (рис.3, табл.7):

1. Учні класів 8-Л та 8-Н (високий та середньо-високий рівні пізнавальної активності) характеризуються найбільшою частотою нестабільного та дезадаптивного вияву таких рис характеру, як *співробітництво, великодушність та владність* (див. рис.3, поле А, А*, Б, Б*); відтак можна констатувати у них гостру потребу до лідерства, вагомості думки оточуючих та утруднення при організації спільних заходів.

2. Для учнів 8-Г класу (середньо-низький та низький рівні пізнавальної активності) характерний нестабільний вияв такої риси характеру як *скептичність*, тому здебільшого у їхніх взаєминах присутні *упертість та негативізм* (див. рис.3, поле В, В*); водночас *незалежність, співробітництво та великодушність* школярів

цього класу мають переважно адаптивне спрямування (див. рис.3, поле Г, Г*); крім того, характерною є їхня більша відкритість у міжсуб'єктних взаємостосунках, зокрема у ситуації виникнення потреби в допомозі, пошуку впевненості в собі.

Аналіз результатів (етап V) дослідження в межах всієї вікової групи (підлітки 7-11 класів) показує, що можна виділити типові тенденції вияву рис характеру за критерієм "адаптованість-дезадаптованість" (рис.4, див.табл.6). Вкажемо принаймні на наявність двох психосоціальних залежностей.

1. Низький рівень адаптивного вияву такої якості характеру як владність-домінування (див. рис.4, поле А) та високі показники у зоні дезадаптивної самоорганізації притаманних властивостей (див. рис.4, поле Б) свідчать про важливість для підлітка власних розмірковувань, тенденції спонтанної самореалізації, низьку обгрунтованість дій і поведінки, прагнення нав'язувати власну волю іншим. Відтак соціальний статус дорослої людини сприймається як керівний, владний, що вимагає від підлітка виконання сторонніх вимог. Проте у значної частини школярів

Таблиця 6
Результати дослідження учнів 7-11 класів за методикою Т. Лірі за критерієм «адаптованість-дезадаптованість»

ВІЯВ рис характеру (за шкільними паралелями, кількість учнів, %)															
Риси характеру		Адаптований				Нестабільний				Деадаптований					
Класи		7	8	9	10-11		7	8	9	10-11		7	8	9	10-11
Владність	I	21,7	8,0	3,9	5,8	I	55,4	65,3	68,8	49,3	I	22,9	26,7	27,3	44,9
Незалежність	II	38,6	34,7	31,2	26,1	II	55,4	64,0	67,5	68,1	II	6,0	1,3	1,3	5,8
Прямолінійність	III	59,0	72,0	42,9	37,7	III	36,2	25,3	55,8	55,5	III	4,8	2,7	1,3	5,8
Скептичність	IV	72,3	65,3	61,0	65,2	IV	22,9	33,4	36,4	30,4	IV	4,8	1,3	5,6	4,4
Покірність	V	67,5	64,0	54,5	65,2	V	26,5	36,0	44,2	31,9	V	6,0	0,0	1,3	2,9
Залежність	VI	56,6	61,3	50,6	59,4	VI	36,2	36,0	46,8	37,7	VI	7,2	2,7	5,6	2,9
Співробітництво	VII	26,5	28,0	19,5	18,8	VII	54,2	61,3	70,1	65,2	VII	19,3	10,7	10,4	16,0
Великодушність	VIII	22,9	32,0	13,0	29,0	VIII	49,4	55,0	77,9	47,8	VIII	27,7	12,0	9,1	23,2

надвисоке прагнення до лідерства знаходиться у конфлікті із невпевненістю та несаможиттєвістю.

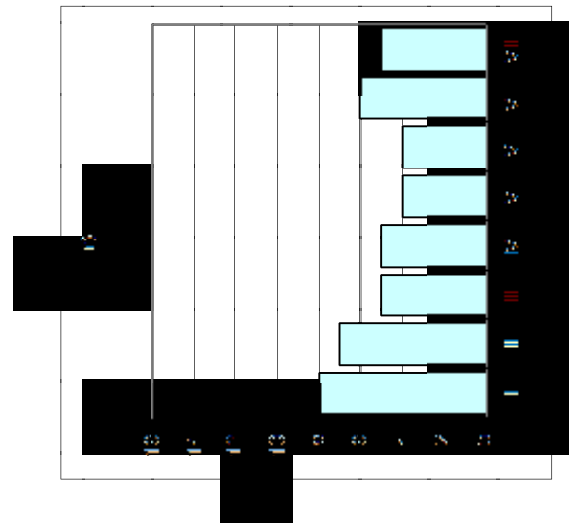
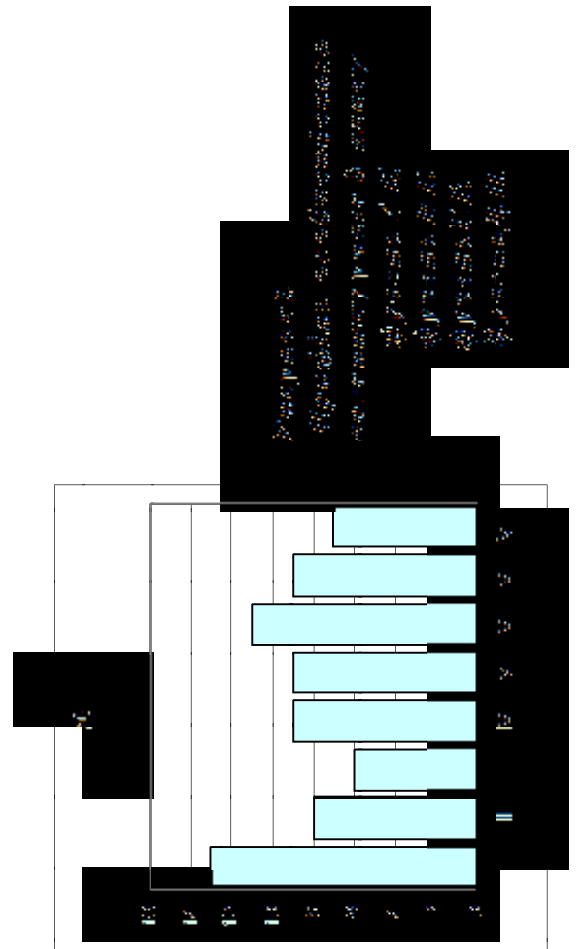
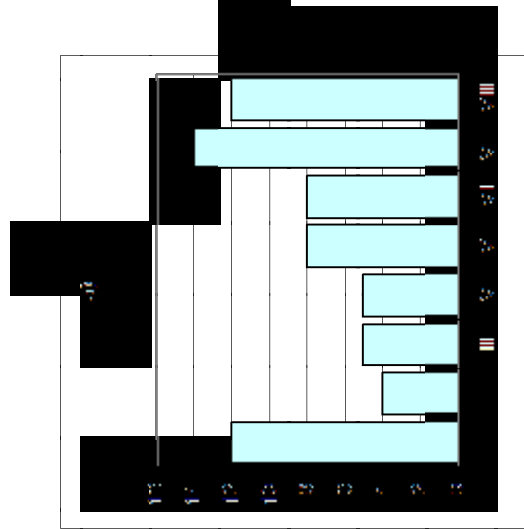
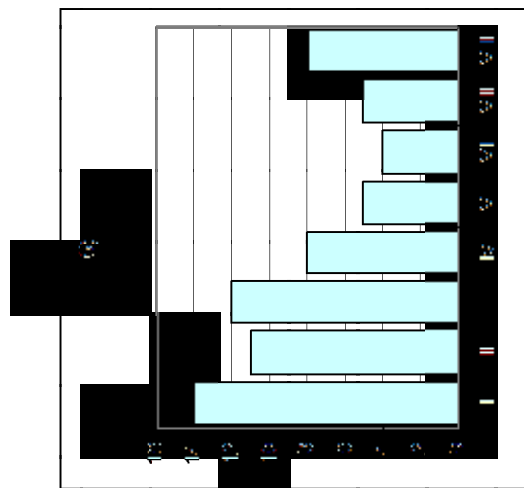
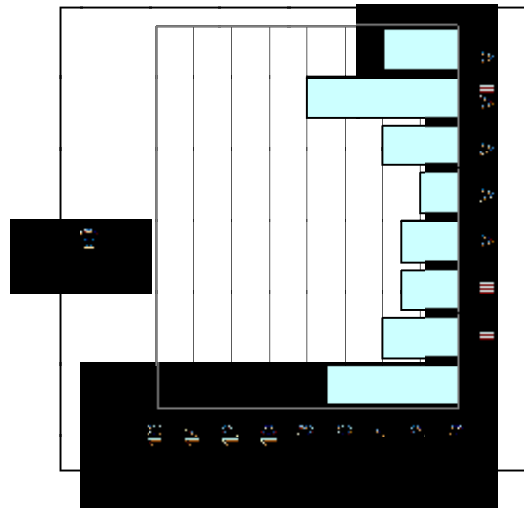
2. Низький рівень адаптивного вияву таких рис як співробітництво та великодушність (див. рис.4, поле В), високі показники їх нестабільного перебігу та наявність дезадаптивної самоорганізації (див. рис.4, поля Г та Д) вказують на можливість виникнення у підлітків високого рівня тривоги, їхню залежність від оцінки авторитетного оточення, потребу подобатися, бути визнаними референтною групою. Власне цим й відрізняються пошуки самоідентичності, процеси внутрішнього

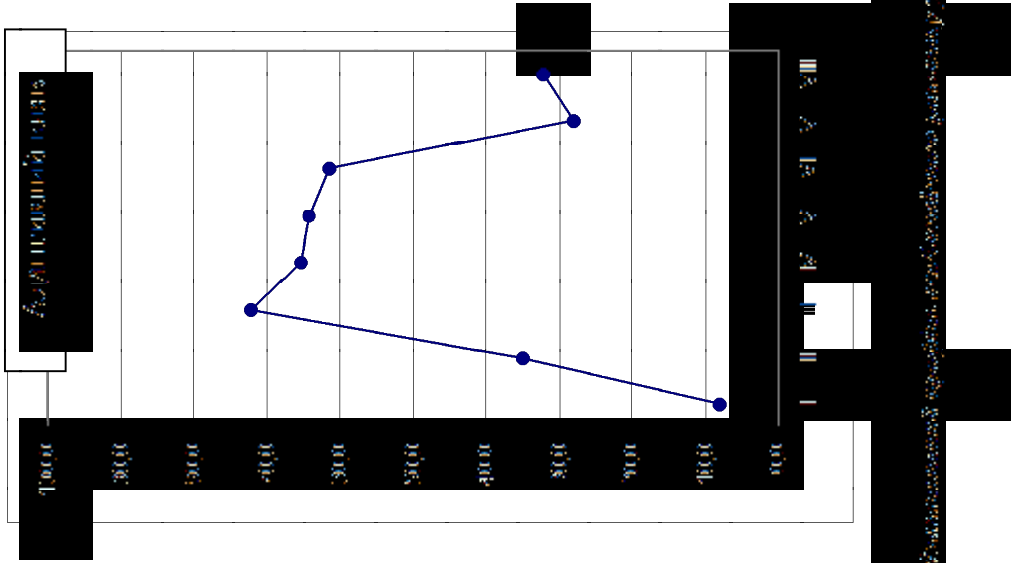
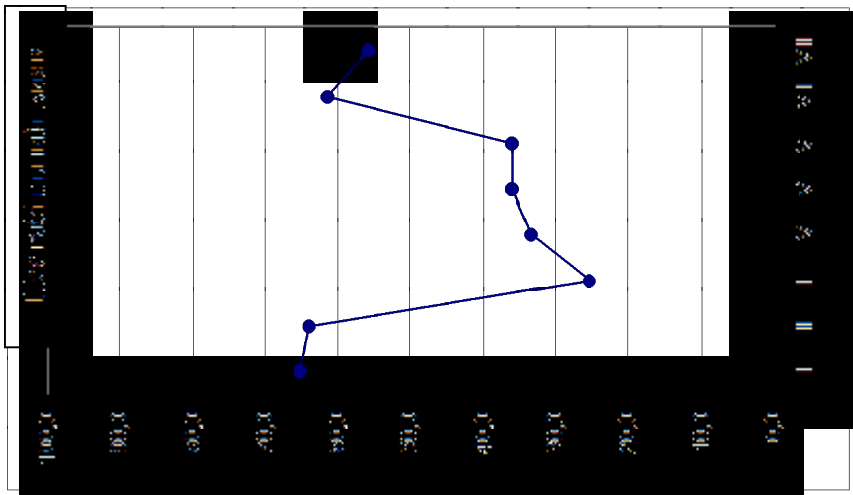
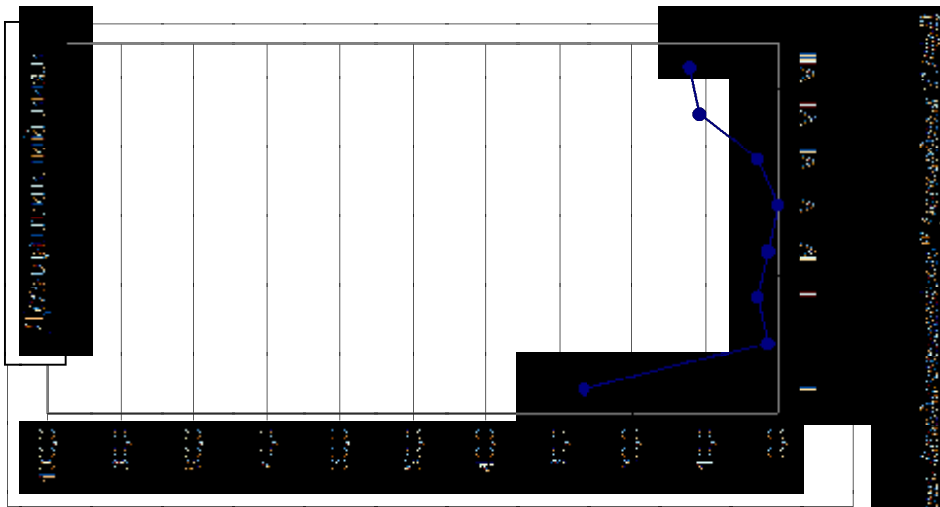
інтегрування різних соціальних ролей.

Отже, методика Т.Лірі дає змогу експериментально висвітлити характерні особливості підлітків, зокрема найперше закономірності активного пошуку і випробування різноманітних соціальних ролей у міжіндивідуальних контактах й динаміку кризового стану щодо їхнього прагнення відчувати себе дорослими за відсутності чіткого самоусвідомлення власної відповідальності. До того ж вона фіксує факти неспроможності особистості цілком інтегрувати соціальні ролі на рівні Я-концепції та знімати ускладнення у становленні власної самоідентичності [2,13].

Таблиця 7
Результати дослідження учнів 8 класів (за методикою Т. Лірі) за критерієм адаптованості-дезадаптованості

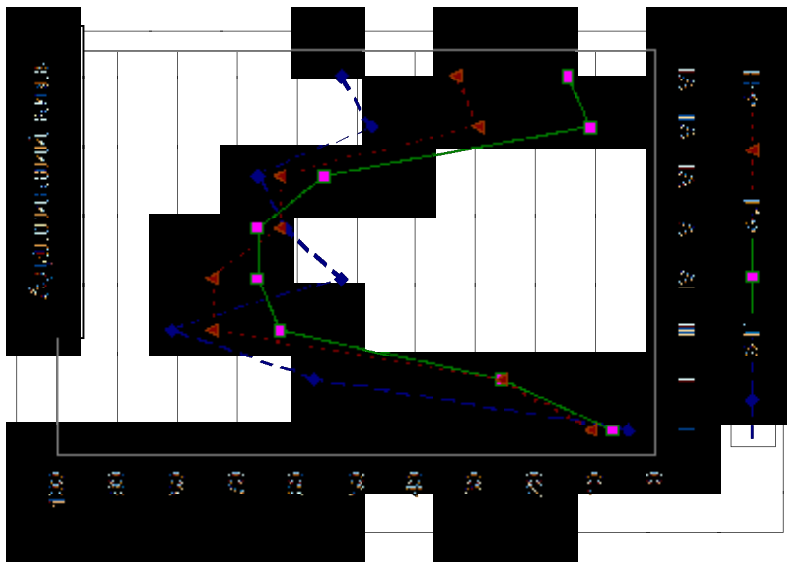
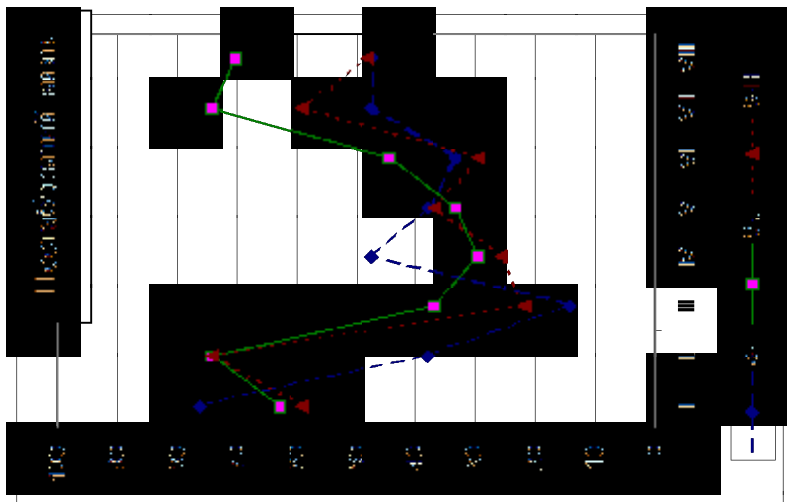
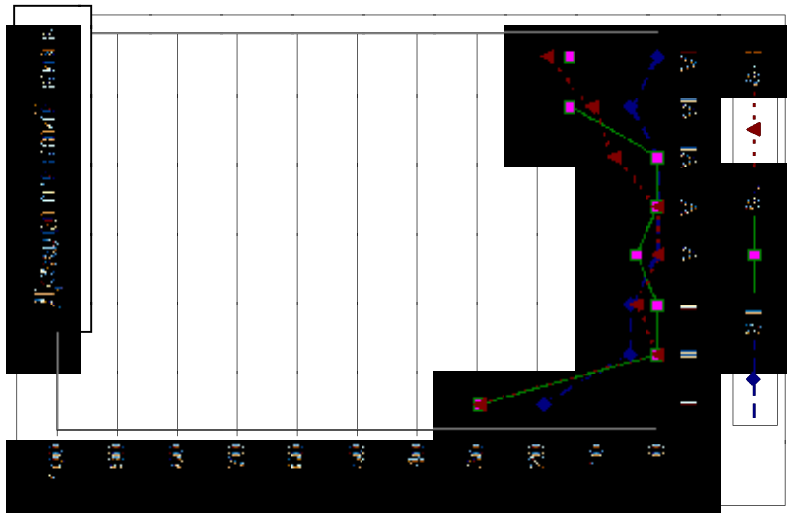
ВИЯВ (класи, кількість учнів, %)												
Риси характеру	Адаптований	Адаптований				Нестабільний				Дезадаптивний		
		8Г	8Л	8Н		8Г	8Л	8Н		8Г	8Л	8Н
Владність	I	4,8	7,4	11,1	I	76,2	63	59,3	I	19	29,6	29,6
Незалежність	II	57,1	25,9	25,9	II	38,1	74,1	74,1	II	4,8	0	0
Прямолінійність	III	80,9	63	74,1	III	14,3	37	22,2	III	4,8	0	3,7
Скептичність	IV	52,4	66,7	74,1	IV	47,6	29,6	25,9	IV	0	3,7	0
Покірність	V	61,9	66,7	63	V	38,1	33,3	37	V	0	0	0
Залежність	VI	66,7	55,6	63	VI	33,3	44,4	29,6	VI	0	0	7,4
Співробітництво	VII	47,6	11,1	29,6	VII	47,6	74,1	59,3	VII	4,8	14,8	11,1
Великодушність	VIII	52,4	14,8	33,3	VIII	47,6	70,4	48,2	VIII	0	14,8	18,5

Середня оцінка

Висхідний потенціал

Судити і бути судимим

ВИСНОВКИ

1. Всебічне вивчення характерологічних особливостей підлітків щодо характеру міжособистісної взаємодії в навчальній групі надає змогу батькам, учителям і самому підлітку можливість ліквідувати, або конструктивно розв'язувати, конфлікти власного особистісного розвитку, а також відновити рівновагу між внутрішніми та зовнішніми цінностями.

2. Узагальнення результатів в окремих класних колективах сприяє визначенню загальних тенденцій розвитку соціальної групи, формуванню прогнозів щодо актуальних взаємостосунків на особистість, проведенню відповідної корекційної роботи; водночас це допомагає підлітку самовизначитися, ідентифікуватися та відшукати сенс майбутнього життя.

3. За умов організації освітньої взаємодії у системі "учитель-учень" необхідно враховувати такі загальні тенденції вияву рис характеру підлітків: а) надвисоке прагнення до лідерства, б) пріоритет власної думки та в) спонтанність в обгрунтованості їхніх дій, поведінки, вчинків.

4. В окремих випадках у разі виникнення особистісних непорозумінь при взаємодії з окремими учнями педагогу треба вносити корекцію у свої дії та змінювати стиль поведінки, відповідно до настанов працівників соціально-психологічної служби школи.

5. Відстеження характерологічних змін у міжособистісних взаємостосунках школярів доцільно проводити не частіше одного разу на два роки, тобто в 7, 9, 11 класах.

1. Большаков В.Ю. Психотренинг. - СПб.: Социально-психологический центр, 1996. - 380 с.

2. Диагностика психического развития // Общ.ред. Й.Шванцара.- Прага: Авиценум, 1978.

3. Лучшие психологические тесты. - Петрозаводск, 1992.

4. Психологические тесты // Состав. Ахмеджанов Э.Р. - М.: Светотон, 1995.- 320 с.

5. Рабочая книга практического психолога // Под ред. А.А. Деркач. - М.: Издат.дом Красная площадь, 1996.- 398 с.

6. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога в образовании. - М.: ВЛАДОС, 1995. - 529 с.

7. Собчик Л.Н. Диагностика межличностных отношений. Метод. руководство. - М., 1990.

8. Фурман А.В. Модульно-развивальне навчання: принципи, умови забезпечення. - К.: Правда Ярославичів, 1997. - 340 с.

9. Фурман А.В., Гура Т.Є., Мещанова Г.О. Психодіагностика розумових здібностей школярів // Рідна школа.- 1996.- № 8. - С. 19-26.

10. Фурман А.В., Комісаров В.О. Школа здібностей // Рідна школа.- 1996.- № 8. - С. 5-9.

11. Фурман А.В. Методика определения личностной адаптированности школьников.-К., 1993.- 24 с.

12. Фурманов И.А. Детская агрессивность: Психодиагностика и коррекция. - Минск: ИЛЬИН В.П., 1996. - 192 с.

13. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности.- СПб.: Питер Пресс, 1997. - 608 с.

Надійшла до редакції 10.11.1999 р.